

**”Det är kärleken till den drabbade
som är viktigast”**
**En kvalitativ undersökning om hur skolan bemöter
elever som drabbats av föräldrars bortgång.**

**Linnea Carlsnäs
Martina Johnson**

ABSTRACT

Linnea Carlsnäs & Martina Johnson

”Det är kärleken till den drabbade som är viktigast”

En kvalitativ undersökning om hur skolan bemöter elever som drabbats av föräldrars bortgång.

”The most important aspect is love for the victim”

A qualitative investigation as to how the school handles pupils who have lost a parent.

Antal sidor: 36

Många katastrofer drabbar oss i vår värld och många barn är med om dessa händelser. I många fall är det barn som mister föräldrar och skolan får därmed delta i processen med att hjälpa dessa barn genom sorgen som följer efter krisen de upplevt. Syftet med undersökningen är att få en inblick i hur krissituationer och bemötande av elever i sorg hanteras i skolan. Undersökningens litteraturgenomgång är utformad efter tre nivåer. Dessa är det enskilda barnet, klassen och skolan, som alla hanterar krisen på olika vis. De huvudsakliga begreppen i undersökningen är kris, sorg och bemötande och undersökningen har byggts på en kvalitativ undersökningsform. Fem lärare från tre olika skolor har intervjuats om deras sätt att bemöta en elev i kris och hur elevens sorg hanteras. De intervjuade lärarna hade sedan tidigare varit med om kriser då elever mist föräldrar. Resultatet visar på att ingen kris är den andra lik, och som lärare är det viktigt att vara förberedd på detta, för att på bästa sätt bemöta eleven i sin sorg. I skolan existerar det krisplaner, och resultatet visar att dessa används som ett stöd och en trygghet för läraren i krishantering.

Sökord: Kris, sorg, bemötande, krishantering och krisplan.

Postadress
Växjö universitet
351 95 Växjö**Gatuadress**
Universitetsplatsen**Telefon**
0470-70 80 00**E-post**
lub@lub.vxu.se

Innehåll

1. INLEDNING	4
1.1 SYFTE	4
1.2 FRÅGESTÄLLNINGAR	5
2. LITTERATURGENOMGÅNG	5
2.1 BEGREPPSFÖRKLARING	5
2.1.1 Definition av kris	5
2.1.2 Vad är en traumatisk kris?	5
2.1.3 Krisfaser	6
2.1.4 Definition av sorg	7
2.1.5 Definition av bemötande	7
2.2 NÄR KRISEN DRABBAR DET ENSKILDA BARNET	7
2.2.1 Barns förståelse av döden	7
2.2.2 Att mista en förälder	8
2.2.3 Barn och sorg	8
2.2.4 Barns reaktioner vid sorg	9
2.2.5 Att bemöta ett barn i sorg	10
2.3 KRISEN BERÖR ÄVEN DEN DRABBADE ELEVENS KLASS	12
2.3.1 Elevers reaktioner när andra elevers föräldrar dör	12
2.3.2 Att bemöta klassens sorg genom klassrumssamtal	12
2.4 SKOLANS HANTERING AV KRISEN	13
2.4.1 Vad skolan bör förbereda innan en kris inträffar	14
2.4.2 Att utforma en krisplan	14
2.4.3 När krisen har inträffat	15
2.4.4 Krishantering i skolan när en elevs förälder har avlidit.....	15
3. TEORI	16
3.1 ERICH LINDEMANNNS KRISTEORI	16
3.2 JOHN BOWLBYNS ANKNYTNINGSTEORI	17
3.3 TEORI OM BEMÖTANDE	18
4. METOD	18
4.1 URVAL	19
4.2 GENOMFÖRANDE AV INTERVJUER	20
4.2.1 Gruppintervju	20
4.2.2 Individuella intervjuer	21
4.3 VETENSKAPENS HELIGA TREENIGHET	21

4.4	ETIK	22
4.5	METODKRITIK	23
5.	RESULTAT	23
5.1	FÖRLUST UTÖVER DET VANLIGA	23
5.2	ERFARENHETEN OCH KÄNSLAN ÄR EN STOR HJÄLP	24
5.3	KLASSRUMSSAMTAL BETYDER MYCKET I SORGEARBETET	24
5.4	SKOLANS HJÄLP VID KRISHANTERING	27
6.	ANALYS	28
6.1	ALLTING VÄNDS UPP OCH NED	28
6.2	NÄR KRISEN DRABBAR DET ENSKILDA BARNET	28
6.3	KRISEN BERÖR ÄVEN DEN DRABBADE ELEVENS KLASS	30
6.4	SKOLANS HANTERING AV KRISEN	31
7.	DISKUSSION	32

REFERENSER

BILAGOR

1. Inledning

Vi finner att vi står i en tid där mycket händer i vår värld, däribland många katastrofer. I till exempel Tsunamikatastrofen i december 2004 var det många människor som miste sina liv, i många fall var det barn som miste sin/sina föräldrar. Tamm (1986) menar att en förlust av en förälder kan utgöra en stor stressfaktor i ett barns liv. Vi anser därför att det är av stor relevans för oss som framtida lärare att kunna förstå och hjälpa ett barn i och genom sorgen. Ett problem är att ingen kris är den andra lik och behöver därför bearbetas och bemötas på ett individuellt och unikt tillvägagångssätt. På grund av detta frågar vi oss hur förberedda dagens skolor är för bortgång av anhöriga till elever? Vidare är det mycket intressant att undersöka skolors arbete med krishantering och hur skolorna bearbetar och handskas med sina elevers sorg.

I hanterandet av kriser i skolan, till exempel dödsfall inom elevers familj, har vi diskuterat svårigheten med att bemöta de drabbade av krisen på rätt sätt. Därför finner vi att man som lärare kan möta krisen på tre olika nivåer inom skolan. Bemötandet kan och bör ske på en elev-, klass- och skolnivå. Den elev som drabbats av bortgång av föräldern måste bemötas på ett sätt som ger eleven trygghet och utrymme att uttrycka sin sorg och sina känslor. Klassen i elevens omgivning måste också ges tillfälle att behandla och bemöta sorgen i relation till den drabbade eleven. Därför är det viktigt att som pedagog vara förberedd på hanteringen av kriser och att skolan använder sig av en genomtänkt krisplan. Hur förbereder sig skolan inför kriser så att de på bästa sätt kan bemöta eleven i den livssituation som den befinner sig i? Hur arbetar man inom skolan med krishantering?

Vi inriktar oss på barn i yngre skolåldern, det vill säga i åldrarna sju till tio år. Pedagogerna vi intervjuat är verksamma i arbetet med barn i dessa åldrar och de har bland annat fått möta denna sorts kris i sin profession.

1.1 Syfte

Syftet med vår undersökning är att få en inblick hur krissituationer och bemötande av elever i sorg hanteras i skolan. Vi vill att arbetet ska vara en hjälp i vårt kommande yrke, så vi bättre kan förstå och bemöta elevers sorg och kunna hjälpa dem genom den.

1.2 Frågeställningar

- Hur bemöter skolan elever som drabbats av föräldrars bortgång?
 - Hur hanterar och bemöter läraren elevens sorg?
 - Hur hanterar och bemöter läraren den drabbade elevens klasskamrater?
 - Hur ser skolans krisplaner ut?

2. Litteraturgenomgång

Vi kommer i följande avsnitt med hjälp av litteratur presentera och definiera begreppen kris, sorg och bemötande. Dessa begrepp kommer att behandlas genom en fördjupning inom tre olika nivåer; det enskilda barnet, klassen och skolan. Inom avsnittet om det enskilda barnet kommer vi främst att använda oss av benämningen barn och inte elever, eftersom delen behandlar barn i allmänhet. I avsnitten om klassen och skolan benämns barn som elever, eftersom de bemöts av pedagoger inom skolan.

2.1 Begreppsförklaring

Begreppen kris, sorg och bemötande är centrala begrepp i vår undersökning. För att få en djupare förståelse om begreppen kommer de nedan beskrivas kortfattat.

2.1.1. Definition av kris

Begreppet kris kommer ursprungligen från grekiskans *krisis* och betyder ordagrant plötslig förändring, avgörande vändning och ödesdiger rubbning (Andersson & Ingemarsson, 1994). En annan beskrivande definition av en kris är att den enligt Persson (1995) utgör ”*en situation som den drabbade människan inte av egen kraft kan ta sig ur*” (s.11). Vidare skriver Persson att det dominerande i krisupplevelsen kan förklaras med orden kaos, förtvivlan och framtidslöshet. När en människa befinner sig i en kris upplevs det egna livets sammanhang som sönderdelat och personen upplever inte att det finns någon möjlig framtid. Cullbergs (2003) definition av kris är ”*det kan röra sig om plötsliga och oväntade svåra yttre påfrestningar [...] som innebär ett hot mot ens fysiska existens, sociala identitet och trygghet eller mot ens grundläggande möjligheter till tillfredsställelse i tillvaron*” (s.19)

2.1.2 Vad är en traumatisk kris?

Ordet trauma kommer från latin och betyder ”ett slag”. Med traumatisk kris menas en reaktion på ett hårt slag i livet. Det betyder till största del att man lider av en förlust av någon eller

något (Foster, 1990). Den traumatiska krisen framkallas av plötsliga och överraskande händelser som utgör fara för hela vår situation. Tidigare erfarenheter och upplevelser kan inte skydda oss eller bibehålla en trygghetskänsla (Andersson & Ingemarsson, 1994). Dyregrov (1997) skriver att ord som trauma och kris blivit en del av vår vardag, utan att vi har en klar uppfattning om vad de egentligen betyder. Vidare menar han att ett psykiskt trauma nästan alltid innebär en krissituation, även om inte kris alltid behöver förstås som ett trauma. När barn är med om en traumatisk händelse behöver inte detta leda till långvariga problem. För att bli traumatiserade behöver inte barnet själv vara ett offer, utan det kan räcka med att traumat har en nära anknytning till barnet. Många barn kan klara sig bra efter en traumatisk händelse genom att ha en bra livssituation, betryggande inre resurser och en trygg omgivning som kan hjälpa dem genom situationen.

2.1.3 Krisfaser

För att bli återställd bör människan som utsatts av krisen gå igenom vissa reaktioner, med andra ord olika krisfaser. Dessa faser går människor igenom vare sig de är direkt eller indirekt drabbade av krisen. Fyra faser är preciserade och dessa är (Birkehorn, 1998):

1. Chockfasen
2. Reaktionsfasen
3. Reparations- och bearbetningsfasen
4. Nyorienteringsfasen

Nordblom & Magnusson Rahm (2002); Andersson & Ingemarsson (1994) klagör om dessa fyra krisfaser.

1. Den första förklaras som den kortaste fasen och varar från några korta ögonblick till några dygn. Kännetecknen kan vara till exempel svårigheter att förstå vad som inträffat, förvirring och förtvivlan. Det kan också visa sig i olika kroppsliga symtom som till exempel illamående och yrsel. Människans psykiska smärta är så olidlig att personen försöker stänga ute den från sitt medvetande.
2. Reaktionsfasen karakteriseras av känslor som bland annat sårbarhet, ångest, koncentrationssvårigheter och sömnsvårigheter. Andra kännetecknen för fasen kan vara skuld, skam, sorg, självförelser och aggressivitet. Fasen kan pågå upp till ett par månader, och den drabbade försöker förtvivlat hitta en mening med det inträffade. Därför är frågan "Varför?" ständigt upprepad. Dessa två första faser namnges som den akuta krisen.

3. Den tredje fasen beskrivs som reparationsdelen i krisen. Den kan pågå upp till ett år efter den inträffade krisen och personen ser ljusare på livet och vågar nu blicka framåt. Människan är inte längre fast i krisen. Kan personen inte gå vidare till nästa fas själv, behövs det professionell hjälp.
4. I nyorienteringsfasen börjar den drabbade människan att acceptera det som hänt och försöker fortsätta sitt vardagliga liv som personen levde innan krisen inträffat.

2.1.4 Definition av sorg

Begreppet sorg anges enligt Bowlby (1960) som psykologiska processer som startas när man förlorat en älskad person (Edvardson, 1985). Dessa kan till exempel ta sig uttryck i mycket starka känslor som förtvivlan och våldsamt vrede. Under denna process kan människan känna sig ensam, osäker och sårbar. Sorgens varaktighet kan inte bestämmas exakt, men den har ett långvarigt, känslomässigt och krävande förlopp (Hillgaard, 1985).

2.1.5 Definition av bemötande

Croona (2003) skriver att ordet bemötande definieras av Nationalencyklopedins ordbok som *”uppträda mot”*. Bemötande kan inte finnas till utanför sociala relationer. Det måste finnas en person att uppträda mot, alltså någon att bemöta och en som tar emot. Bemötande innebär mänsklig kommunikation och handlar om att möta förväntningar och krav. Ett positivt bemötande i vardagen ses som en självklarhet människor emellan, men inom till exempel skolan uppkommer andra situationer än vi är vana att möta i vardagslivet. Vidare citerar Croona (2003) Säljö och Sätterlund som uttrycker bemötande som *”om kommunikation och bemötande upplevs som tillfredsställande och adekvat är till avgörande delar en fråga om hur parterna uppfyller varandras förväntningar med avseende på hur mötet skall gestaltas i den situation man befinner sig i”* (s. 3).

2.2 När krisen drabbar det enskilda barnet

2.2.1 Barns förståelse av döden

Barns tankar och förståelse om vad döden innebär utvecklas i samspel med deras tankemässiga mognad. I åldrarna fem till tio år har de utvecklat en förståelse för att döden är slutgiltig. De förstår att döden är slutet på en människas liv, det vill säga att alla funktioner i kroppen slutar fungera. Barnen har fått en insikt att döden kan drabba alla, även dem själva. Detta är så smärtsamt att de i allmänhet försöker avstå från tankar om döden. Barnen är

väldigt konkreta i sina tankar och behöver ofta konkreta bevis som stöd i deras sorgearbete. Detta kan till exempel vara bilder och gravstenar (Dyregrov, 1990; Andersson & Ingemarsson, 1994). Nu förstår de allt mer att onda saker även kan hända goda människor.

2.2.2 Att mista en förälder

Foster (1990); Tamm (1986) anser att barn som mister föräldrar under barndomen är med om en av de största kriser som kan hända i livet. Föräldrarna är barnens hela värld och de mister då den viktigaste kärleksrelationen i deras liv. Föräldrarna är två viktiga personer som barnen identifierar sig med och betyder mycket för barnens personlighetsutveckling. Barn har ofta en sådan nära kontakt till föräldrarna, att när de dör upplever de att en del av dem själva har gått förlorad. Det är ingen naturlig händelse i ett barns liv att föräldrar dör. Innan barnen kan knyta nära band till någon annan måste de få tid och chans att bearbeta sin sorg och känslor för den bortgångne. Dyregrov (1995) menar att föräldrarna har sådan stor betydelse hos barnen, att barnen ofta är räddare för att föräldrarna ska dö än dem själva. När en förälder dött framkallar det ofta en rädsla hos barnen vad som ska hända med dem.

2.2.3 Barn och sorg

Barns sörjande skiljer sig inte mycket gentemot vuxnas sätt att sörja, men en förlust för ett barn utgör ett större hot. Barnet är mer beroende av sin omgivning och en tanke hos barnet kan vara att något mer ska drabba dem själva eller deras familj. Barn har inte den erfarenheten i sorgearbetet som vuxna har och kan därför kanske inte förstå sina reaktioner, känslor och tankar. Det är vanligt att de känner skuld för det som inträffat eller skam för något de sagt eller tänkt (Skolverket, 2000).

Något som är viktigt att tänka på som förälder och som nära vuxen i barnens omgivning är att inte underskatta vad barnen sett, hört, förstått, hur starkt de reagerat och hur länge dessa reaktioner varat. Ofta försöker vuxna i en kris att med goda avsikter skydda barnen från information om det inträffade. Detta leder till att barnen inte får tillräckligt med fakta om vad som inträffat, och kan då inte riktigt förstå det (Dyregrov & Raundalen, 1995). Enligt Furman kan och får vi inte hindra barnet från att sörja (Edvardsson, 1985). Foster (1990) menar att ärlig information är den bästa hjälp som drabbade barn kan få. *”Utan vetskap kan de inte sörja”* (s.135).

2.2.4 Barns reaktioner vid sorg

Ingen kris är den andra lik, och det är många faktorer som spelar in i hur barnens sorgprocess fortskrider. Dessa beror till exempel på den sörjandes ålder, relationen till den avlidne, hur dödsfallet skedde, vilka andra människor barnen har i sin omgivning och vilken form av stöd och hjälp det kan existera hos dem (Tamm, 1986). Dyregrov (1998) menar att barn reagerar individuellt på kriser och därför ska vuxna inte betrakta några reaktioner som onormala. Reaktioner efter en krishändelse kan delas upp i *omedelbara* och *efterreaktioner*.

Omedelbara reaktioner

Dessa känslor är vanliga reaktioner hos barn efter att en kris har inträffat:

- *Chock och misstro*
- *Rädsla och protester*
- *Apati och förlamning*
- *Fortsättande av normala aktiviteter*

(s.31)

Att reagera med chock kan ses som en skyddsmekanism där barnet kan ta till sig situationen successivt. Det är vanligtvis yngre barn som reagerar med chock och misstro. Barn kan ofta förneka dödsfallet för att skydda sig från smärtsam information. Då kan vuxna inte förstå varför barnet inte reagerar starkare än vad den ser ut att göra. Därför är det viktigt att ha kunskap i att barn har en kortare sorgperiod än vuxna och att de tar till sig informationen stegvis (Dyregrov, 1998). Alla barn reagerar inte med chock och misstro, utan några reagerar direkt med rädsla och protester. Det är ofta äldre barn och tonåringar som reagerar på detta sätt. Detta kan leda till att de tar till våld och slår sönder saker och ting för att uttrycka sina protester (Dyregrov & Raundalen, 1995).

Barn kan också bli känslomässigt förlamade. De kan till och med leva vidare som om ingenting hade hänt. Många barn vill fortsätta leva det trygga och vanliga livet de levde innan deras värld raserades och blev kaotisk (Dyregrov, 1990).

Efterreaktioner

När den inträffade krisen har sjunkit in hos barnen förstärks reaktionerna. De vanligaste sorg- och krisreaktioner som då förekommer är:

- *Ångest och sårbarhet*

- *Påträngande minnesbilder*
- *Sömnstörningar*
- *Sorg och saknad*
- *Irritabilitet och vrede*
- *Skuld känslor, självförebåelser och skam*
- *Problem i skolan*
- *Kroppsliga symtom*
- *Problem i relation till kamraterna* (Dyregrov, 1995, s.63-64)

Dyregrov (1999) skriver att efter en krishändelse riskerar barnen att gå miste om sin trygghet. Barnens fokus läggs på den kvarlevande föräldern och rädslan att något hemskt ska hända den också. Ofta reagerar barnen med lättskrämdhet och är beredda på att något hemskt även ska hända dem. Barn kan ibland producera minnen i sin fantasi, även om de inte varit vittne till själva dödsfallet. Dessa fantasiminnesbilder kan leda till sömnstörningar hos dem, då minnena har lättare att komma till uttryck då barnen ska sova. Vidare skriver Dyregrov (1995) att vid reaktioner som sorg och saknad kan barnen dra sig undan och isolera sig. Många barn gråter ofta och mycket, medan andra barn nästan aldrig gråter. Ser det drabbade barnet andra barn som är lyckliga med sina föräldrar kan sorgen och saknaden efter den döda föräldern förstärkas. Vrede är också en vanlig reaktion hos barnen och det kan ta sig olika uttryck i till exempel vrede mot döden som ryckte bort personen och vrede mot vuxna och sig själv för att man inte förhindrade det inträffade. Det kan också vara vrede mot den döde för att den svek och vållade smärta (Dyregrov, 1995). Dyregrov & Raundalen (1995) menar att bristande koncentration kan leda till problem och svårigheter i skolan. Meningslöshet och saknad av energi kan leda till minskad aktivitet i skolan. Denna reaktion hos barnen varar ofta längre än vad lärarna tror. Barnen kan efter en kris drabbas av kroppsliga åkommor som till exempel huvudvärk eller ont i magen. Klasskamraterna till den drabbade eleven vet inte alltid hur de ska bete sig gentemot deras vän. De förstår inte vad eleven går igenom och därför kan vänskapsrelationen utsättas för påfrestningar.

2.2.5 Att bemöta ett barn i sorg

Det finns aldrig några specifika regler för hur lärare ska handla eller vara vid en krissituation. Läraren ska lita på sin intuition och erfarenhet. Hon eller han har mycket kunskaper om hur deras elever beter sig vid olika situationer (Rehnstam, 2002). För att på bästa sätt kunna hjälpa en elev i sorg behövs kunskap om hur eleven förstår begreppet död och hur deras kännetecken

på smärta och sorg kan se ut. Det är även viktigt att ha kännedom om de fyra olika krisfaserna som den drabbade eleven går igenom för att förstå varför han eller hon reagerar på det sättet som den gör. Lärare måste därför ha en självkännedom om sitt eget sätt att reagera på till exempel död. Genom kunskap och livserfarenhet kan lärare också utveckla förmågan att känna empati med någon annan människa, alltså en förmåga att lyssna och förstå. Elever i sorg förväntar sig att deras lärare är den som de kan lita på i sin svåra kris. Tar inte läraren ett ansvar för att hjälpa eleven genom sin sorg är han eller hon en dålig förebild (Andersson & Ingemarsson, 1994). När en lärare tar initiativ till kommunikation med den drabbade eleven visar hon eller han att den bryr sig om händelsen och vill på bästa sätt hjälpa eleven genom krisen (Dyregrov, 1995). En elev som drabbats av en kris känner inte att den har en längtan av att bli beskriven eller förklarad, utan det största behovet som finns är att bli förstådd (Persson, 1995).

Dyregrov (1990) menar att lärare har stor betydelse för att tillgodose elevernas behov när en krissituation har inträffat. Lärarna är unika vid kriser som drabbat deras elever därför att:

- *"Lärarna känner varje enskilt barn och dess personlighet"*
- *"Lärarna känner till 'kultur' och klimat i de enskilda klasserna"*
- *"Lärarna är experter på att förmedla kunskap till barnen – det kan de bättre än psykiatriker, psykologer eller skolläkare"*
- *"Lärarna känner till hur man engagerar elever och vilka uttrycksformer man kan använda sig av i samband med dödsfall eller katastrofer" (s. 76)*

Att låta eleverna prata om krisen anses vara det viktigaste uttrycksmedlet i klassrummet, men som lärare är det även viktigt att låta eleverna använda sig av andra uttrycksätt för att visa sin sorg. Exempel på sådana kan vara olika lekar, låta dem teckna bilder de tänker på, måla, skriva dikter om händelsen, kanske spela upp ett drama eller sjunga sånger (Dyregrov, 1990).

Sammanfattningsvis kan sägas att en förlust av en förälder är det värsta som kan hända ett barn och att ett barns sorg inte är den andra lik. Varje barn är unikt och reagerar olika på kriser. Det finns många varianter av reaktioner under en kris, och som lärare är det viktigt att vara förberedd på vilka dessa kan vara. Detta skall göras för att på bästa sätt bemöta och kunna hjälpa eleven genom sorgen.

2.3 Krisen berör även den drabbade elevens klass

När klassen samtalar om döden gäller det att på rätt nivå ge eleverna en förståelse om att döden finns. Därför är det viktigt att som lärare ge eleverna uppriktiga svar på deras frågor, tid och tillfälle att undra och fundera på vad döden innebär (Andersson & Ingemarsson, 1994).

2.3.1 Elevers reaktioner när andra elevers föräldrar dör

När elever får reda på att något barn i den närmaste omgivningen förlorat en förälder blir verkligheten påtaglig och nära och fantasier och ångest kan framkallas. Någon som de kan identifiera sig med har förlorat en nära anhörig. Reaktioner som dessa elever kan få efter kamratens kris kan vara till exempel olika tecken på beroende, svårigheter med att skiljas från sina föräldrar på morgonen och koncentrationssvårigheter (Edvardsson, 1985).

2.3.2 Att bemöta klassens sorg genom klassrumssamtal

Nordblom & Magnusson Rahm (2002) anser att i alla krissituationer är en av de viktigaste uppgifterna en lärare har att informera klassen om vad som inträffat. Den informerande läraren ska ha införskaffat sig så många uppgifter som möjligt om händelsen. Därefter kan klassen påbörja ett samtal för att bearbeta sina känslor och tankar. Det är viktigt att det är minst två personer som eleverna känner sig trygga med som leder samtalet. Dyregrov & Raundalen (1995) menar att syftet med ett sådant samtal är att förklara vad som inträffat. Eleverna får här tillfälle att dela deras reaktioner och upplevelser med varandra. Samtalet skall få dem att inse att deras reaktioner är normala och uppmuntra eleverna att stötta varandra i deras sorg. Upplägget på ett klassamtal kan se ut på ett sådant här sätt:

- *Introduktion*
- *Fakta*
- *Tankar*
- *Reaktioner*
- *Information*
- *Avslutning (s.77)*

Läraren börjar med att informera eleverna om varför detta samtal behövs. Många tankar och reaktioner finns hos eleverna och det är viktigt att betona att samtalet kan hjälpa dem att bearbeta detta. Tillsammans kan eleverna hjälpa varandra genom sorgen. Med fakta menas att

eleverna får beskriva hur och av vem de fick reda på det inträffade. Läraren får här reda på om någon elev har drabbats mer än andra, till exempel att de fått händelsen framställt på ett hänsynslöst sätt. Här ges tillfälle att förhindra att rykten om krisen sprider sig (Dyregrov, 1990).

Tanke- och reaktionsdelen kan bindas samman. När eleverna berättar om sina tankar visar de ofta sina reaktioner över situationen. Genom att läraren ställer frågor till eleverna om deras reaktioner inser de förhoppningsvis att de ofta reagerar likartat. Det är viktigt att eleverna får skriva ner sina tankar eftersom de kanske finner det svårt att uttrycka sina känslor i samtal. Denna del av klassamtalet tar vanligtvis längst tid eftersom många känslor skall bearbetas. Under informationsdelen sammanfattar läraren vad eleverna samtalat om och understryker det normala i deras reaktionssätt. Till sist knyts samtalets röda tråd ihop och tillsammans planerar klassen och läraren hur de ska fortsätta med deras bearbetning av krisen. Dessa samtal är oerhört viktiga att genomföra eftersom eleverna får prata om händelsen och har då lättare att återvända till det vanliga skolarbetet (Dyregrov, 1990).

Sammanfattningsvis går att säga att klassens sorg om det inträffade kan bemötas till exempel genom samtal om krisen. Krisen är inte enbart påfrestande för den drabbade, utan även för elevens klasskamrater. Under samtalet får eleverna möjlighet att ställa frågor, fundera, bearbeta och bemöta sorgen ihop.

2.4 Skolans hantering av krisen

”Varje allmän skola i Sverige är skyldig att utarbete en krisplan” (Nilzon, 2004, s.48). Planen ska innefatta information om hur en skola skall handla då en kris skett i skolan (Nilzon, 2004). De skolor som arbetar upp en krisplan visar på attityd av omsorg och att de tar sitt ansvar som skola. Det utgör en trygghet för både elever och föräldrar då de vet att skolan har kunskaper om och beredskap för om kriser skulle inträffa (Andersson & Ingemarsson, 1994). I Lpo94 (2002) står det att *”Skolan skall sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära”* (s.12). Vidare står det att *”Skolan skall sträva efter att varje elev [...] känner trygghet och lär sig att ta hänsyn och visa respekt i samspel med andra”* (s.14).

I en av Rädda Barnens organisationstexter (2005) skriver Hagner att det bästa för elever som återvänder tillbaka till skolan efter en krissituation är att bli omhändertagna av vuxna som de känner trygghet med. Eleverna känner stort kaos inom sig, och då är det viktigare än vanligt att skapa stabilitet och ge trygghet för dem. Genom att göra så små förändringar som möjligt skapas därigenom trygghet i barnens vardag. Stress är en känsla som är starkt relaterad till kriser. För att skolan skall möta dessa kriser på bästa sätt behövs det att skolan har utformat en krisplan (Andersson & Ingemarsson, 1994).

2.4.1 Vad skolan bör förbereda innan en kris inträffar

Förberedelserna för en krissituation är unik för varje skola. Det finns dock några riktlinjer i Dyregrov & Raundalen (1995) på hur skolan kan förbereda sig för krisen. Dessa bör vara noggrant utarbetade för hela skolans personal.

- Organisera en krisgrupp i skolan som bör bestå av två lärare, skolkurator, en företrädare för skolhälsovården och skolans rektor.
- Skapa en kontakt med BUP (Barn- och ungdomspsykiatri).
- Uppdatera telefonnummer och adresser till elevernas närmaste anhöriga.
- Utveckla en åtgärdsplan som innehåller bland annat att de anställda vet vilka roller och uppgifter varje enskild har.
- Utbilda personalen inom krishantering.
- Förbered en krisplan för olika händelser som kan inträffa.

Genom att skolan har förberett och planerat för om ett dödsfall skulle inträffa gör det att händelsen klaras av på ett mycket bättre sätt, än om de inte skulle vara förberedda, utan istället ta dagen som den kommer (Dyregrov & Raundalen, 1995).

2.4.2 Utforma en krisplan

Dyregrov & Raundalen (1995) anser att skolans krisplan skall och bör vara utarbetad innan en kris eller olycka inträffar. Det är för sent att påbörja planeringen av krisplan då olyckan redan har inträffat. Dyregrov (1998) menar att vid en krishantering är det väldigt viktigt att veta vem som har ansvaret för de olika delarna i planen. Exempel på ansvarsområden kan vara vem som ska ordna fram information om händelsen, vem som skall kontakta övrig personal, vem som skall planera åtgärderna och vem som skall meddela om dödsfallet. Den andra frågan skolan måste ta ställning till är hur eleverna och deras föräldrar informeras om krisen. Skolan måste också fundera över vilka åtgärder som krävs vid en sådan här situation. Det kan till

exempel vara klassrumssamtal, symboliska uttrycksformer och kontakt med hemmet. Hur dessa aktiviteter bör prioriteras är något som skolan själv får ta ställning till.

2.4.3 När krisen har inträffat

För att kunna påbörja krishantering i skolan anser Dyregrov & Raundalen (1995) att skolan måste få en bild över situationen som råder, alltså en kartläggning, till exempel:

- *Vilka har drabbats?*
- *Vad är det som har hänt?*
- *Hur och var skedde det hela?*
- *Vilken information har förmedlats?*
- *Hur är situationen nu?*

(s.126)

När en krissituation har inträffat är det viktigt att snabbt skapa ordning i tillvaron. Skolan skall därför ha utvecklat en krisplan, där det beskrivs hur personalen på skolan skall handla vid olika händelser (Skolverket 2000). En krisplan inom skolan skall inte bara vara papper i en pärm, utan det skall vara en mental förberedelse för alla medverkande för om en kris skulle inträffa. Planen skall vara flexibel och lättanpasslig efter det inträffade. Den skall träda i kraft vid en händelse som är utöver det vardagliga och där skolans regelmässiga verksamhet inte är tillräckliga för att behandla situationen. Syftet med en sådan plan är att skolan skall kunna hantera situationen så att till exempel psykiska och fysiska skador på människor minskas (Andersson & Ingemarsson, 1994).

2.4.4 Krishantering i skolan när en elevs förälder har avlidit

Det är viktigt att rektorn och/eller klassföreståndaren blir meddelade om att dödsfallet har inträffat. Den drabbade eleven bör bli underrättad personligen, och helst av den kvarlevande föräldern. Innan de övriga eleverna i klassen får information om händelsen, förväntas klassföreståndaren prata enskilt med den drabbade eleven för att diskutera vad den vill och anser att klassen skall få information om. Klassen bör ha blivit meddelade om hur den drabbade eleven vill bli bemött. Begreppen sorg och sorgreaktioner får en väsentlig del i klassrumssamtalen efter händelsen då eleverna får uttrycka sina tankar. Som lärare är det viktigt att tänka på att den drabbade elevens koncentration och arbetskraft kan reduceras under en längre tid. Varken läraren eller klassen bör pressa eleven till att prata om det som har

hänt, utan det är eleven som skall ta initiativ till samtal. Det är dock viktigt att visa eleven att han eller hon har människor runt sig som lyssnar och bryr sig om den (Dyregrov, 1998).

När en förälder till en elev i klassen har dött kan och bör lärare använda sig av skolvårdande personal, till exempel skolsköterska och skolkurator, för att på bästa sätt hjälpa eleven. Kollegorna till elevens klassföreståndare är viktiga som hjälp vid svåra beslutsfattningar. Eleven måste få känna att hon eller han ges tid till att sörja och bearbeta krishändelsen. När en kris har drabbat en elevs familj är det vanligt att barnens sorgearbete inte får tillräckligt med utrymme hemma. Därför är det viktigt att låta eleven få utrymme för detta i klassrummet och i skolan (Rehnstam, 2002).

Nilzon (2004) menar att skolor är relativt fria att utforma krisplaner på sina egna sätt, även om vissa delar är nödvändiga. Det visar genom erfarenhet att med hjälp av beredskapsplaner har skola effektiviserats i sin krishantering. Det gäller bland annat inom följande områden:

- *Kompetens hos stödpersonal*
- *Bättre information till alla berörda*
- *Undvikande av kaos och förvirring*
- *Rutiner för krishantering*
- *Större trygghet för alla*

(s.51)

Sammanfattningsvis kan sägas att varje skola skall utarbeta en krisplan. Krisplanen skall vara formad innan krisen inträffar, så att den kan användas som grund och stöd i hanteringen. Det är mycket att tänka på innan och efter krishanteringsarbetet, men det som arbetet bör inriktas på är elevens och klassens välmående.

3. TEORI

Utifrån litteraturgenomgången framstod tre begrepp som betydelsefulla i sökandet efter kunskap om bemötande och krishantering i samband med när en enskild elev råkat ut för något riktigt svårt, alltså en stor sorg.

3.1 Erich Lindemanns kristeri

Persson (1995) skriver om den psykoanalytiskt orienterade läkaren Erich Lindemann, som grundade kristerin. Lindemann såg mönster i sorgprocessen efter undersökningar av

människor som förlorat en nära anhörig. Detta mönster kunde beskrivas med "Lindemanns sorgesyndrom":

1. *Somatiska symtom*
2. *Ivrigt sysslande med föreställningar om den avlidne*
3. *Skuld känslor*
4. *Fientliga reaktioner*
5. *Förlust av tidigare beteendemönster*

(s. 13)

Med somatisk menas kroppsliga symtom, till exempel att en människa i sorg karakteriseras av djupa suckar när den personen man mist kommer i tankarna. Det andra symtomet innebär att den kvarlevande försöker åskådliggöra den avlidne för omgivningen genom att till exempel visa bilder på och prata om personen. Skuld känslor uttrycker sig i självanklagelser för vad personen inte gjorde för att förhindra den avlidnes död. Fientliga reaktioner brukar symboliseras med vrede som ibland riktas mot den döde som övergivit personen. Det femte och sista av Lindemanns sorgesyndrom är förlust av tidigare beteendemönster, till exempel passivisering och isolering. Med passivisering menas att människan inte orkar ta tag i vardagliga aktiviteter på grund av trötthet. Omgivningen kan inte alltid bemöta sörjande på ett sätt som gynnar personen. Den kan då kanske känna sig som en plåga på grund av krisen den upplever och isolerar sig därför från den tafatta omvärlden (Persson, 1995). En person som drabbas av en kris skapar med lätthet ett behov av hjälp och följaktligen aktiveras anknytningsbeteendet (Perris, 1996).

3.2 John Bowlbys anknytningsteori

Psykoanalytikern John Bowlby har utvecklat en inflytelserik anknytningsteori. Teorins bärande tanken är att den tidiga anknytningen mellan barnet och andra människor i dess närhet är en viktig förutsättning för att barnet skall våga utforska världen och kunna utvecklas till en trygg person. Barnet behöver biologiskt orsakade beteenden för att kunna överleva. Dessa beteenden formas allt efter att barnet utvecklas och de beteenden som har betydelse för den blir kvar hos barnet. Vid progressionen av anknytningsteorin var en av Bowlbys utgångspunkter igenkännandet och kartläggningen av sorgprocessen hos barn och av de katastrofala följderna som en obearbetad sorg kan betyda (Perris, 1996; Hwang & Nilsson, 2003).

3.3 Teori om bemötande

George Herbert Mead är en företrädare för det interaktionistiska perspektivet. Den går ut på att barns sociala och personliga utveckling sker i interaktion med andra människor. Den identiteten som barnen får är en identitet som betydelsefulla människor i deras omgivning har tillskrivit dem (Hwang & Nilsson, 2003). De menar också att inom det interaktionistiska perspektivet finns symbolisk interaktionism. Med det menas att det viktigaste hos människan är att flitigt tyda budskap, relationer och situationer. För att detta ska vara möjligt fordras en interaktion, ett samspel mellan människor för att hitta förenade inställningar som gör att de sociala tillstånden blir meningsfulla för alla.

von Wright (2000) talar om två olika perspektiv vid lärares bemötande av elever. Dessa två perspektiv är det punktionella och det relationella. Inom det punktionella perspektivet ser läraren eleverna som slutna. Det är enskilda subjekt som bedöms i förhållande till "idealeleven", så som läraren anser att en elev borde bli och vara. Läraren ställer diagnos på och fastställer vart eleven befinner sig i sin utveckling på den så kallade utvecklingslinjen. Alla elevers behov, förutsättningar, erfarenheter och tänkande finns hos dem själva. Lärarens mål med eleverna är att de ska bli dem som han eller hon borde bli enligt läraren. Croona (2003) menar att det relationella perspektivet är att "lära genom att erfara andra" (s. 48). De två grunddimensioner i det relationella perspektivet är att se sig själv i andra och att ta andras perspektiv. Med den första grunddimensionen menas att människors uppfattning om andra personer i ens omgivning är väldigt betydelsefulla för mig som individ. Det lägger basen för min självkänsla och självförståelse. Att ta andra perspektiv menas att uppleva, tyda och förstå att andra människors beteende kan vara något för mig (Croona, 2003).

von Wright (2000) skriver att "*i den mån lärare är beredda att inte på förhand bestämma hur det borde vara eller bli, eller vem eleven borde vara eller bli, utan förhåller sig öppet undrande inför det vardande, så kan läraren genom att rikta sin uppmärksamhet mot den sociala situationen intressera sig för eleverna som unika subjekt i vardande*" (s.73).

4. METOD

Vi har valt att använda oss av intervjuer för att finna möjliga svar på våra undersökningsfrågor. Detta benämner Kvale (1997) som kvalitativ forskning. Vidare menar han att syftet med kvalitativa forskningsintervjuer är att förstå ämnen från livet ur den

intervjuades perspektiv och sedan kunna tolka deras mening. En viktig detalj i de kvalitativa intervjuerna är att de intervjuade förklarar sin situation med ord, och inte med siffror. De utgår alltså från språkliga intervjuer och inte från undersökningsenkäter. Kvale (1997) menar också att den *”kvalitativa intervjun är en unikt känslig och kraftfull metod för att fånga erfarenheter och innebörder ur undersökningspersonernas livsvärld”* (s.70). Den kvalitativa forskningsintervjun förklaras också som en konversation mellan två eller fler människor om ett ömsesidigt intresse. Öppenheten i de kvalitativa intervjuerna är något som förklaras som en stor fördel. Intervjun går dock inte till som ett vanligt samtal i vardagen, utan den har en struktur och ett syfte och genom frågor av intervjuaren kan personen erhålla nya kunskaper (Kvale, 1997).

Våra intervjuer följde en semi-strukturerad mall, eftersom vi valde att utgå från en intervjuguide (se bilaga 1) med strukturerade frågeställningar som berörde vårt syfte och aktuella undersökningsfrågor. Dessa frågeställningar behöver under intervjun inte följa ordningen i intervjuguiden till punkt och pricka, och även relevanta följdfrågor kan ställas (Bryman, 2002). Vid utformningen av intervjuguiden skrevs frågorna som ett schema med indelning efter begreppen kris/krishantering, sorg och bemötande. Vid utformningen av intervjuguiden tänkte vi också på de förberedande huvudsakliga råden som Bryman (2002) beskriver:

- Hur viktigt det är att tänka på att inte ställa ledande frågor.
- Vikten av att frågorna följer en röd tråd i intervjuguiden.
- Att formulerandet av frågorna underlättar svaret på undersökningens frågeställningar.
- Att det är viktigt att fråga om personens bakgrund som till exempel ålder och kön.

4.1 Urval

Intervjuerna gjordes med fem lärare från tre olika skolor. Alla tre skolor är förhållandevis små och två av skolorna är belägna i en större stad, medan den tredje finns i ett mindre samhälle. Undersökningens fokus lades på intervjuer med verksamma lärare som vi sedan tidigare visste hade gått igenom kriser då eleverns förälder gått bort och när de tillfrågades tyckte de att det var intressant att vara med i undersökningen. Deras kännedom om krishantering sedan tidigare var dock varierande. Eftersom de är olika individer, har olika krisherfarenheter och olika antal verksamma år inom skolan, tolkar och reagerar de olika vid krissituationer, men det kom även fram mycket liknande tankar hos dem. Detta gav oss en bredare kunskap än om

vi bara hade intervjuat ett arbetslag på samma skola. Nu fick vi istället en bredd och kunskap om krishantering från tre olika skolor och fem enskilda individer.

Pedagogerna fick innan intervjuerna genomfördes reda på att de skulle förbli anonyma och att det enbart var vi två studenter som visste vilka de var. Intervjupersonerna hade sedan tidigare en god relation till någon av oss två studenter, eftersom vi bland annat haft vår verksamhetsförlagda utbildning på dessa skolor eller arbetat där. Att intervju människor som är lättillgängliga och kända sedan tidigare för oss benämner Bryman (2002) med begreppet bekvämighetsurval.

4.2 Genomförande av intervjuer

Under tidigare arbete och utbildning har vi kommit i kontakt med dessa fem verksamma lärare. Vi visste sedan innan att dessa fem lärare kommit i kontakt med elever som förlorat föräldrar. Vi utförde en gruppintervju och två individuella intervjuer. Anledningen till att vi valde att göra en gruppintervju var att intervjupersonerna kunde komplettera varandra i sina svar eftersom det hade gått en tid sedan krisen inträffat. Bryman (2002) benämner denna typ av intervju med begreppet fokusgrupp. Denna typ av grupp innehåller två olika metoder, gruppintervju och fokuserad intervju. Vår genomförda intervju med tre lärare var en form av fokuserad intervju, eftersom intervjupersonerna utsetts för att vi sedan tidigare visste att de varit med om en gemensam kris. Fokus i sådana här intervjuer läggs på interaktionen i gruppen.

Intervjuerna ska enligt Bryman (2002) genomföras i en lugn och stillsam miljö, för att kvaliteten på inspelningen skall bli den bästa. Därför utfördes våra intervjuer på en lugn och avskild plats, så övrig personal eller elever inte kunde störa.

4.2.1 Gruppintervju

Vid genomförandet av gruppintervjun med tre lärare var enbart en av oss studenter närvarande. Lärarna hade bara fått en liten uppfattning om arbetet, därför inleddes intervjun med att inledning, syfte och frågeställningar lästes upp av intervjuaren. Detta gjordes för att lärarna skulle få en djupare inblick i vad undersökningen handlade om. Därefter tillfrågades de om de godkände att intervjun spelades in med hjälp av en bandspelare. Bryman (2002) anser att en bandspelare kan hjälpa intervjuarens minne över vad intervjupersonerna sagt, och man kan då gå igenom svaren flera gånger. De intervjuade accepterade användningen av

bandspelaren och de fick även veta att de skulle vara anonyma och benämnas med fiktiva namn. Innan intervjun påbörjades poängterades vikten av att de inte skulle prata i mun på varandra, för att underlätta transkriberingen. Intervjuaren hade under en längre tid arbetat på samma skola som de tre lärarna och detta gjorde dem trygga i situationen. En av lärarna sa efter intervjun att mycket av informationen som hade kommit fram inte hade gått att säga till en okänd intervjuare. Det hjälpte därför mycket att lärarna visste att studenten vetat om krisen i förväg. På grund av detta ansåg vi det som positivt att man som intervjuare känner sina intervjupersoner.

Intervjun flöt på bra och lärarna fick mycket utbyte av och kunde komplettera varandra vid svaren på frågorna som ställdes. Eftersom de hanterat krisen tillsammans hade de en gemensam erfarenhet, men de hade ibland olika uppfattningar av händelsen, som kom fram under intervjun.

Transkriberingen av gruppintervjun var relativt svår att utföra. Intervjun hade pågått i över en timme och mycket relevant information hade kommit fram som skulle transkriberas. Det var ibland svårt att skriva ned vem som sa vad, för att de vid några tillfällen ändå pratat i mun på varandra.

4.2.2 Individuella intervjuer

Det genomfördes även två individuella intervjuer. På en av intervjuerna deltog vi båda studenter och på den andra medverkade endast en av oss. Innan dessa intervjuer påbörjades lästes även inledning, syfte och problemformulering av vår undersökning upp för att fördjupa förståelsen för de medverkande. Under intervjun då vi båda deltog godkändes inspelning med bandspelare utan problem. Under den andra intervjun samtyckte inte intervjupersonen till att bli inspelad, därför att hon tyckte det kändes obehagligt. Studenten fick därför anteckna vad som sades under hela intervjun. Detta uppfattades som positivt av studenten därför att läraren då fick längre tid att tänka igenom sina svar samtidigt som intervjun antecknades ned. Detta tog dock mycket längre tid än den intervjun som bandades. Båda intervjuerna gick bra och vi kände att svaren vi fick ut var mycket relevanta och givande.

4.3 Vetenskapens heliga treenighet

Kvale (1997) menar att *"inom modern samhällsvetenskap har begreppen reliabilitet, validitet och generaliserbarhet fått en position som vetenskapens heliga treenighet"* (s.207).

Reliabilitet

Med reliabilitet menar Kvale (1997) till exempel en diskussion i intervjuarens frågor. Om frågorna är ledande kan det oavsiktligt påverka den intervjuades svar. På så sätt kanske inte resultatet av intervjun blir så som den borde ha blivit, med hänsyn till intervjunoggrannhet. Vi tänkte under intervjuerna på att inte försöka ställa ledande frågor för att på så vis få de mest uppriktiga svaren.

Validitet

Validitet anser Kvale (1997) vara en metod som går ut på att se om undersökningen verkligen undersöker det den är avsedd att göra. Det är alltså en kvalitetskontroll av undersökningen som gjorts. Eftersom vår intervjuguide var utformad efter undersökningens syfte och frågeställningar, ansåg vi att vi borde få relevanta och kvalitativa svar från intervjupersonerna.

Generalisering

Vi valde att själva välja ut vilka vi skulle intervjua för att få ut så mycket som möjligt av intervjuerna, men våra intervjupersoner kan inte representera hela lärarkåren. Eftersom vi gjorde intervjuer med ett fåtal lärare menar Bryman (2002) att det är omöjligt att generalisera resultaten av våra intervjuer till andra miljöer än enbart till de skolor de utförts på.

4.4 Etik

Bryman (2002) redogör för fyra olika etiska principer som används vid forskning. De är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Med informationskravet menar han att intervjupersonerna ska informeras om syftet med undersökningen. Samtyckeskravet innebär att intervjupersonernas själva bestämmer över sitt deltagande. Innan våra intervjuer genomfördes fick intervjupersonerna information om syftet med vår undersökning och vi klargjorde även betydelsen av att de hölls anonyma och att det var helt frivilligt att medverka. Med konfidentialitetskravet menas att uppgifter om intervjupersonerna är högst anonyma. Inga utomstående människor skall kunna ta del av dessa uppgifter. Vi finner anonymiteten för de intervjuade mycket viktig och därför har de fått fiktiva namn. Den informationen som samlas in under intervjun får endast användas för undersökningen. Detta krav kallas nyttjandekravet.

4.5 Metodkritik

Vi ansåg att vår metod fungerade förhållandevis bra, men givetvis fanns det saker och detaljer som vi hade kunnat ändra på, eller som var svårt. Till exempel ansåg vi att under en intervju är det mycket svårt som intervjuare att inte ställa ledande frågor, för att intervjupersonerna inte enbart svarar på den direkta frågan, utan kan sväva ut i sina svar. För att kunna komma tillbaka till intervjuguiden, kanske man som intervjuare tvingas ställa ledande frågor.

Vid en intervju var vi båda två intervjuare medverkande, och detta ansåg vi vara lite negativt. Även om vi delade upp frågorna under intervjun, kan det vara svårt för den som inte ställer frågorna just då att vara aktiv under intervjun. Som ensam intervjuare kände vi att vi fick mer ansvar och ledande roll, än då vi båda medverkade.

5. Resultat

Intervjuerna genomfördes anonymt och vi har låtit lärarna få fiktiva namn. Dessa är Anita, Barbro, Christina, Camilla och Lotta. Intervjupersonerna var i åldrarna 30 - 60 år och har varit verksamma inom skolan mellan 6 - 37 år, därför var variationen på erfarenhet inom krishantering stor. Alla lärare har god erfarenhet av kriser och krishantering. De har fått hantera sorgen efter till exempel föräldrabortgång, en cancersjuk elev, offer efter Tsunamikatastrofen, och kollegor som gått bort. Ingen av pedagogerna har fått någon fortbildning inom krishantering, däremot har de deltagit under studiedagar, kortare kurser och läst litteratur om krishantering. En av kvinnorna är aktiv i skolans krisgrupp där de just nu utvecklar krisplanen på skolan hon arbetar på.

Indelningen som kommer att framstå under resultatet följer vår intervjuguide. Vi kommer att visa resultat på de frågor vi ansåg vara relevanta för undersökningens syfte. Resultatet kommer att förstärkas av citat av intervjupersonerna.

5.1 Förlust utöver det vanliga

Begreppet kris beskrevs relativt lika av alla de intervjuade. Lotta ansåg att en kris är något traumatiskt, och detta menade även de andra lärarna är en del av en krisdefinition.

”En händelse som vänder upp och ner på allt för en person eller grupp.” (Camilla)

En mer fördjupad tanke fanns hos Christina som ansåg att en kris kan vara en mängd olika saker, men huvudsakligen menade hon att det var en förlust över det vanliga sättet att leva sitt liv. Vidare sa Barbro att en kris är en förlust av något som man tycker om och älskar.

5.2 Erfarenheten och känslan är en stor hjälp

De intervjuade lärarna fann allihop att det inte går att förbereda sig fullständigt för en kris, men det är en stor hjälp om man har kunskap hur ens egen sorg hanteras. Majoriteten av lärarna hade ganska nyligen förlorat en nära anhörig och på så vis påpekade de vikten av ens egna erfarenheter av sorg. De poängterade betydelsen av att man som lärare vågar vara öppen och visa sina egna känslor och att man tillsammans med eleverna i klassrummet pratar om döden. Detta menade bland annat Anita kan förbereda och hjälpa eleverna för kommande sorger i framtiden.

”Det är jätteviktigt vad man har för egna erfarenheter och vetskapen hur man hanterar sin egen sorg.” (Camilla)

Christina anser att man i regel inte är eller kan vara förberedd för stora kriser. Även om man har läst in sig på litteratur, anser hon att det är en sorts känsla som man får utgå från vid hanterandet av kriser. Anita menade att det knappast går att planera exakt vad som skall tas upp vid till exempel ett samtal kring krisen, men det är ändå skönt att kunna ha en krisplan att luta sig tillbaka på.

”Man måste alltid förbereda om sig, på något vis, för ingen kris är den andra lik.”
(Christina)

Alla intervjupersonerna är eniga om att de skulle vara mer förberedda om en kris inträffade nu, eftersom de redan hanterat en eller flera kriser tidigare. Camilla menar att hon kände att de handlade på rätt sätt under krisen och detta fick hon bekräftat efter att ha läst litteratur om krishantering. Hon anser att de hade handlat på samma sätt om krisen hade hänt idag. Under gruppintervjun kom det fram att de tre lärarna arbetat ihop länge och känner varandra väldigt bra, och eftersom de hanterat flera kriser tillsammans, vet de var och en vilken roll de skulle inta vid en krishantering.

”Nu har jag erfarenheter med mig, man har alltid nytta av sina erfarenheter.”
(Camilla)

5.3 Klassrumssamtal betyder mycket i sorgearbetet

Lärarna var överens om att bemötande av elever i sorg är svårt, eftersom de är olika individer och reagerar olika på sorgen. För att på bästa sätt bemöta den enskilda eleven i sorgen var de övertygade att om man känner sig mentalt förberedd skall kontakten med eleven ske så snart man fått reda på information om den traumatiska upplysningen. Detta görs för att visa eleven att man finns där och tänker på den i den svåra situationen familjen befinner sig i, för som Christina uttrycker det är förlusten av en förälder det värsta som någonsin kan hända ett barn.

Alla fem lärare är eniga om att det viktigaste i en sådan här situation är att vara lyhörd och visa att man bryr sig om dem. Det viktigaste är alltså inte att oro sig för att uttrycka sig fel, utan det är att ge eleven trygghet i tillvaron.

”Man behöver inte säga så mycket, utan visar att man är här om man behövs, och att man är ett stöd.” (Lotta)

”[...] i den situationen då man tar kontakt med familjen, de närmaste sörjande, så behöver man inte säga mycket, utan det räcker att man är lyssnade.” (Barbro)

Under tiden som eleven fortfarande är hemma måste den övriga klassen informeras om vad som har hänt och varför eleven inte är i skolan. Informationen till klassen skedde i alla skolorna genom klassrumssamtal med två eller flera lärare närvarande.

*”Vi har ju alltid försökt att vara två eller fler som pratar med klassen.
Då hinner man ta en liten sekvens och tänka efter medan den andra fyller i.”*
(Christina)

I klassrumssamtalen tog samtliga lärare upp vikten av att ge eleverna i klassen saklig information om vad som hänt, även om förklaringen inte behöver innehålla ingående detaljer. Detta gjorde de för att förhindra att rykten skapas om dödsfallet och den drabbade eleven. De menar att under samtalet får klassen tillfälle att själva ställa frågor, tänka, minnas och sörja klasskamratens bortgångna förälder. I två av fallen försökte lärarna genom samtalen få eleverna att förstå hur den drabbade eleven känner sig. Lärarna menar att eleverna då skall tänka efter vad han eller hon hade velat att klasskompisarna skulle säga till dem om det varit dem som var drabbade. Det blir då en sorts träning i empati, då de får sätta sig in i elevens situation. Spontant kom det då upp i samtalen frågor om döden i allmänhet och lärarna visade

sin öppenhet i dessa samtal. Majoriteten av de intervjuade lärarna anade att eleverna inte pratade mycket om döden i hemmen, och tror att föräldrarna kanske ville skona sina barn från det hemska ämnet, men de intervjuade lärarna tror snarare att det blir tvärtom. Eleverna hade en vilja att prata mycket om döden i klassrumssamtalet, och de ville ha svar på alla sina frågor. Elever behöver även prata om sådant som är svårt och jobbigt i livet.

”De ser kanske att om man själv vågar vara lite öppen om döden, så kanske man kan hjälpa dem i framtiden. De kommer ju vara med om många sorger i sitt liv.” (Anita)

”Jag tycker att samtalen stärkt relationen mellan en själv och barngruppen. Det är viktigt för dem att vi vuxna också har känslor och kan bli ledsna, så det gör ingenting att det kanske kommer en tår.” (Anita)

I klassrumssamtalen berördes det även hur lärarna agerade för att klassen skulle bemöta den drabbade eleven på bästa sätt. Camilla uppmuntrade bland annat den övriga klassen till att höra av sig till den drabbade under tiden som eleven var hemma, detta för att få dem att förstå att eleven vill och behöver leka.

När den drabbade eleven väl kommit tillbaka till skolan ansåg de intervjuade lärarna att det var viktigt att visa hänsyn till eleven och att den fick kännedom om att lärarna och klassen var informerade om det som inträffat. Det är viktigt enligt alla lärarna att man redan under första skoldagen pratar enskilt med den drabbade eleven och berättar hur de pratat om händelsen i klassen. Bland annat sa lärarna under gruppintervjun att de berättat för eleven att samtal om händelsen var på elevens villkor. Vill eleven prata om det inträffade, får den gärna göra det med både lärare och elever, men ingen skall tvinga fram något samtal.

”Via mamman fick vi reda på att han inte ville att vi skulle prata om dödsfallet med klassen när han kom tillbaka, men han tyckte det var bra att alla redan visste.” (Camilla)

Den övervägande delen av lärarna vi intervjuat ansåg att den drabbade eleven hade det bra när den kommit tillbaka till skolan. De tror att de drabbade eleverna antagligen vilade från sorgen, att skolan var en slags frizon från sorgearbetet. I skolan fick de något annat än sorgen att tänka på, för där var nästan allt som det var innan krisen inträffat.

"[...] allt har inte förändrats, utan här i skolan är det ändå normalt på något sätt."

(Lotta)

5.4 Skolans hjälp vid krishantering

Vi har fått ta del av skolornas krisplaner. I en av skolorna finns en så kallad krisväska. Den innehåller skolans krisplan, handboken *Beredskapsplan för skolan* (1998) av Atle Dyregrov, telefonlista till alla på skolan, ljus, ljusstake, duk, tändstickor och blomvas, musik, dikter, psalmbok och näsdukar. Detta används, då till exempel eleverna kommer tillbaka till skolan och en kris har inträffat. De tänder ett ljus och samtalar om händelsen som inträffat. I krisplanen kan man läsa vilka som ingår i krisgruppen på skolan och hur hanteringen av krisen skulle ske. I en av skolorna var krisplanen under omarbetning, men i den ingår det information om krisgruppen, som är 10 stycken av skolans personal och det är rektorn som leder hela gruppen. I krisplanen ingår det även information om krispärm och krislåda som finns på skolan. Krislådan innehåller ungefär likadana föremål som fanns i föregående skolas krisväska. Krisplanen innehåller också kortfattad information om handlingsplaner av möjliga scenarier och tillvägagångssätt. Den tredje och sista skolan har också en krislåda vid namn "Barn i sorg", som även den innehåller föremål för krishantering, till exempel ljus och litteratur om krishantering.

De lärarna vi intervjuat tycker det är väldigt viktigt att varje skola har en existerande krisplan, men till exempel en av lärarna menar att krisplanen inte bara skall vara papper i en pärm, utan när något händer måste man veta hur man skall handla. Då har man ingen tid att sätta sig ner och läsa, utan det skall redan finnas i tankarna. Lärarna på en av skolorna kände inte att de behövde följa krisplanen till punkt och pricka, utan det handlar om en känsla om att få med de viktiga bitarna.

"Man får ta det så som de är i det enskilda fallet, men det är bra att det finns en plan, så man slipper att tänka på dessa bitar själv just i den situationen som man hamnar i. Att man har det att lita sig tillbaka på."

(Barbro)

Även om skolan innefattar krisplaner frågar sig några av lärarna hur långt deras ansvar sträcker sig. De menar att de kanske inte är experter på krishantering, men de är på skolan som medmänniskor och känner eleverna väl och finns där för dem.

"Men jag tror inte att man kan bli expert på sådant här, utan det handlar mycket om att våga och lita på det man känner är rätt."

*Att våga vara trygg i sig själv. Så länge man inte försöker skada någon,
så tror jag inte att det är livsviktigt med de exakt rätta orden,
utan det är kärleken till den drabbade som är viktigast och betyder mest.
Det man säger är en liten del av det totala.” (Christina)*

6. Analys

I följande del skall resultatet av de utförda intervjuerna kopplas samman med undersökningens litteraturgenomgång och teorier. Mycket av det som kom fram under intervjuerna kan direkt knytas samman till den använda litteraturen. Intervjupersonerna kommer att benämnas med antingen sina fiktiva namn eller samlingsbegreppet lärare.

6.1 Allting vänds upp och ner

En kris beskrevs av Camilla som en händelse som vänder upp och ner på allting. Andersson & Ingemarsson (1994) har en liknande förklaring på begreppet kris. De förklarar det som bland annat en avgörande vändning eller plötslig förändring. En kris kan också vara en förlust av något eller någon man tycker om (Foster, 1990). Detta ansåg majoriteten av lärarna också, men speciellt Barbro poängterade att kris är en förlust av något som man älskar. En kris kan vara en mängd olika saker, men Foster (1990) anser vidare att en kris kan ses som en traumatisk händelse. Det är en reaktion på ett hårt slag i en människas liv. De fem intervjupersonerna tog också upp att en kris är eller kan vara något traumatiskt som händer i livet.

I Lindemanns kristeori (se s.15) beskrevs fem olika sorgesyndrom, och vi ansåg att speciellt ett av dessa gjordes synlig under de genomförda intervjuerna. Det var det femte syndromet, förlust av tidigare beteendemönster. Lärarna ansåg vidare att en kris kan vara en förlust utöver det vanliga sättet att leva sitt liv.

6.2 När krisen drabbar det enskilda barnet

Foster (1990); Tamm (1986) är övertygade om att en av de största kriser som kan hända ett barn är om de mister föräldrarna under uppväxttiden. Föräldrarna är två av de viktigaste personerna i barnens värld som de kan identifiera sig med. Christina tänker att förlora en mamma som eleven gjorde i deras klass, det måste var det värsta som någonsin kan inträffa i livet. Det är som Foster (1990); Tamm (1986) vidare menar att det aldrig är en naturlig

händelse för ett barn då föräldrar dör. Rehnstam (2002) har som åsikt att det inte finns några specifika regler för hur lärare skall handla vid en krissituation, för som Tamm (1986) fortsätter är ingen kris den andra lik. Detta kom även fram under de intervjuer som genomförts. De ansåg att det var svårt att förbereda sig för en krissituation, utan som Rehnstam (2002) skriver måste läraren kunna lita på sin intuition och erfarenhet vid krishanteringen.

Eftersom majoriteten av intervjupersonerna nyligen förlorat en nära anhörig, vet de hur de reagerar vid sorg och detta anser Andersson & Ingemarsson (1994) vara en stor fördel vid bemötandet för att läraren skall förstå den sorg som eleven går igenom. Barn reagerar individuellt på sorg och som vuxen är det viktigt enligt Dyregrov (1998) att inte se några av elevernas sorgereaktioner som ovanliga. Barn kan till exempel förneka dödsfallet, som en elev på en av skolorna gjorde. Lärarna på den skolan blev då varse om att barn är olika och uttrycker sorg på olika vis.

”Skolan skall sträva efter att varje elev [...] känner trygghet och lär sig att ta hänsyn och visa respekt i samspel med andra” (Lpo94, 2002:14). Perris (1996); Hwang & Nilsson (2003) beskrev trygghet hos eleven genom Bowlbys anknytningsteori, som handlar om att en viktig förutsättning för hur barnet skall utvecklas till en trygg person är anknytningen till andra människor i dess omgivning. Alla de fem intervjuade lärare intygar i att det är viktigt att vara lyhörd gentemot eleven och ge den trygghet genom att visa att man bryr sig. Hagner (2005) skriver i sin artikel i Rädsla Barnens organisationstext att det är viktigt att den drabbade eleven blir väl omhändertagen av vuxna den känner sig trygg med då den återkommer till skolan. Dyregrov (1995) anser det viktigt att en lärare tar initiativ till kontakt med den drabbade eleven för att på så sätt visa att de bryr sig om eleven och att de vill hjälpa den igenom sorgen. Enligt alla lärarna är det viktigt att man redan under första dagen då eleven återkommit till skolan samtalar enskilt med den. Då får den drabbade veta vad som sagts om krisen i klassen.

Under intervjuerna som utförts kom det fram att den övervägande delen av lärarna fann att den drabbade eleven mådde tämligen bra efter återkomsten till skolan. Detta antog de berodde på att eleven ville koppla bort sorgen och genom skolan skapa en frizon från sorgen. Om detta anser Dyregrov (1990) att eleverna vill fortsätta leva i det trygga och vanliga livet de levt innan krisen inträffade. Lärarna märkte att när den drabbade eleven var i skolan fick den något annat att tänka på än sorgen, för där var livet nästan som det var innan krisen.

6.3 Krisen berör även den drabbade elevens klass

Vid samtalet med den övriga klassen om den drabbade elevens kris poängterar både våra fem intervjuade lärare och Nordblom & Magnusson Rahm (2002) att det är viktigt att vara minst två vuxna då klassen har ett samtal om krisen. Då menar till exempel Christina att man som lärare i den situationen får lite extra tid att tänka, medan ens kollega samtalar vidare med klassen.

Lärarna märkte att under samtalen var barnen mycket nyfikna på ämnet döden, och ville samtala om det. Dyregrov (1990); Andersson & Ingemarsson (1994) skriver att barn i den tidiga skolåldern utvecklat en förståelse för döden och de får kännedom om att döden är slutgiltig. Barnen har även förstått att döden kan drabba alla, även dem själva. Lärarna förstod att det inte pratas mycket om detta ämne i hemmen. De tror att föräldrarna vill skona sina barn från det hemska ämnet. Dyregrov & Raundalen (1995) skriver att vuxna i en kris ofta undanhåller information om det inträffade för barnen, med syfte att skydda dem. Detta leder till att barn inte får tillräckligt med fakta om det som hänt, och då kan de enligt Foster (1990) inte sörja fullt ut.

Under klassrumssamtalen som lärarna utfört med respektive klass var de väldigt noggranna med att delge klassen saklig information om vad som har hänt i den drabbade elevens familj, även om dessa inte innehöll detaljer om händelsen. Detta gjorde de för att förhindra att rykten skapas om krisen i helhet. Dyregrov (1990) menar att i samtalen får läraren informera eleverna vad som hänt och det ges då tillfälle till att hindra att rykten om krisen sprids. Nu fick eleverna istället som Andersson & Ingemarsson (1994) skriver om ärliga och uppriktiga svar på sina frågor. Meads teori om bemötande handlar just om interaktionen människor emellan och att det krävs ett samspel mellan individer för att hitta gemensamma uppfattningar som gör att livet blir meningsfullt för alla inblandade (Hwang & Nilsson, 2003). Elevernas får information och svar på sina frågor genom interaktionen som sker vid klassrumssamtalen.

De intervjuade lärarna anser att de inte är experter på krishantering, men eftersom de känner varje elev väl kan de bemöta eleverna på bästa sätt. Detta kan kopplas till Dyregrov (1990) som menar att lärarna är unika vid kriser som drabbat deras elever bland annat för att de *"känner varje enskilt barn och dess personlighet"* (s. 76). Vidare hävdar Dyregrov (1990) att bearbetningen av en kris kan hanteras på ett bra sätt eftersom klassläraren vet hur eleverna kan engageras och vilka uttrycksformer de kan använda sig av vid krishantering.

6.4. Skolans hantering av krisen

"Varje allmän skola i Sverige är skyldig att utarbeta en krisplan" (Nilzon, 2004,s.48), och det hade alla de skolor vi intervjuat lärare från. Denna plan skall enligt Nilzon (2004) också innehålla information om hur en kris skall hanteras på skolan. Skolor som utarbetar krisplaner visar på omsorg och ansvar över skolan. Då elever och föräldrar vet om att skolan har en beredskap för kriser, skapar detta en stor trygghet hos dem. Vi har genom de tre utförda intervjuerna fått ta del av dessa skolors individuella krisplaner. Dessa planer såg relativt lika ut, men varje skolas krisplan bar ändå en individuell prägel. Lärarna poängterade vikten av att varje skola har en existerande krisplan. Andersson & Ingemarsson (1994) menar att en krisplan skall var en mental förberedelse om en kris skulle inträffa för alla inkluderade. Det ska alltså inte enbart vara papper i en pärm. Exakt detta menade Camilla då hon ansåg att en krisplan inte bara skall vara information i en pärm. När en kris väl har inträffat har man ingen tid att sätta sig ner och läsa, utan varje pedagog på skolan måste veta hur den som enskild individ skall handla för att hantera krisen. Dyregrov & Raundalen (1995) anser att det är för sent att börja planera hur krisplanen bör se ut då en kris redan inträffat. De hävdar alltså att en krisplan bör vara utarbetad före en kris inträffat. Vidare menar Dyregrov (1998) att varje pedagog bör veta sitt speciella ansvarsområde om en kris skulle inträffa.

De intervjuade lärarna menade att när den drabbade eleven kommit tillbaka till skolan var det viktigt att ta hänsyn till eleven och att den fick information om att lärarna och klassen visste om det inträffade. Dyregrov (1998) hävdar att läraren först bör prata enskilt med eleven om vad som skall sägas om händelsen till klassen och hur den vill bemötas. På så sätt vet klassen hur de skall bemöta den drabbade eleven när den återvänder till skolan.

Det är enligt Dyregrov (1998) väldigt viktigt att man som lärare och klass inte pressar eleven till att samtala om krisen som inträffat, utan det är eleven som bör ta detta steg till kommunikation. Det är däremot viktigt att visa eleven att den är omgiven av människor som lyssnar och bryr sig om den. Under den utförda gruppintervjun kom det fram att de berättat för eleven att samtal om krisen med någon var på elevens egna villkor. Vill den prata om det med någon på skolan, får den gärna göra det, men ingen skall tvinga fram ett samtal om eleven inte är villig att prata om det.

7. Diskussion

Under följande avsnitt kommer vi att diskutera vad undersökningen har gett oss som blivande lärare, och hur vi har utvecklats inom ämnet krishantering. Vi kommer även att diskutera om vi känner att vi fått svar på våra undersökningsfrågor.

Vi har efter våra intervjuer fått information om att skolan drabbas mycket av kriser, däribland många traumatiska kriser. Det gäller för lärare och övrig skolpersonal att vara förberedd på detta, för att på bästa sätt bemöta sina elever i sorg. Vi anser att det är av stor vikt att vi under vår lärarutbildning på Växjö universitet får denna kunskap, men trots detta upplever vi att vi inte fått tillräckligt med information inom krishantering för att kunna ge oss ut i yrkeslivet. Därför var syftet med vår undersökning att få en inblick i hur krissituationer och bemötande av elever i sorg hanteras i skolan. Arbetet skulle också vara en hjälp i vårt kommande yrke, så att vi bättre kan bemöta elever i sorg. Efter att vi läst mycket litteratur om krishantering och bemötande och utfört intervjuer känner vi att vårt syfte med undersökningen gav oss en kunskap om ämnet. Vi ville få en inblick i ämnet, och det upplever vi verkligen att vi har fått, mycket tack vare relevant litteratur och informationsrika intervjuer.

Vidare anser vi att litteraturen och det som kom fram under de genomförda intervjuerna samtyckte i mycket. Vi förvånades många gånger under intervjuerna att intervjupersonerna uttryckte sig nästan exakt som vi läst i litteraturen om ämnet. Detta visar på att de intervjuade lärarna som har erfarenhet av krishantering är väl insatta i ämnet och vet vad som krävs för att hanteringen av de drabbade eleverna skall genomföras på bästa sätt.

Vi har under undersökningens gång upplevt att bemötandet av elever som drabbats av föräldrabortgång är oerhört svårt, men inte omöjligt. Det krävs att man som lärare har en krisplan att utgå från, kollegor som stöd och hjälp, är mentalt förberedd för hanteringen och vågar visa sina egna känslor. Har man ingen tidigare erfarenhet av krishantering har vi märkt att det finns mycket bra litteratur att läsa in sig på, för att på så sätt få en förståelse hur hanterandet kan gå till och hur barn sörjer under en kris. Det är dock viktigt att man som lärare också har förståelsen att ingen kris är den andra lik och att alla barn är unika och sörjer på sitt individuella sätt. Som lärare måste man således vara beredd på att många olika reaktioner och känslor hos eleverna kan bli synliga och att alla dessa behöver bli bemötta på

bästa sätt. Därför kanske man inte endast kan utgå från litteratur och skolans krisplan, utan i många fall är det känslan och ens egen intuition om det inträffade som är det viktigaste.

Utifrån våra intervjuer fick vi uppfattningen att några av skolorna inte varit mycket förberedda innan första traumatiska krisen inträffade, och visste inte riktigt hur den skulle hanteras på bästa sätt. De har nu fått mycket erfarenhet sedan de fått hantera krisen, och har sedan dess utvecklat en krisplan. Nu är de mer förberedda på om en kris, som till exempel föräldrabortgång skulle äga rum. Under våra intervjuer fick vi känslan att de intervjuade lärarna blir mer säkra i sin roll vid en krishantering då de erfarit den flera gånger. Vi tror att erfarenhet inom krishantering har en betydande roll, eftersom man sedan tidigare mött en kris och kan relatera till det som gick bra och/eller mindre bra under hanteringen. De vet vad som först bör prioriteras under krishanteringen och hur bemötandet av elevens och klassens sorg bör ske. Genom vår undersökning känner vi att skolorna nu har en förberedelse för kriser, fast de är ändå unika från skola till skola. De har till exempel krisgrupper, krisväskor, en fungerande krisplan och vet alla hur de bör handla vid en krissituation. Dock känner vi att skolorna borde inrikta sig mer på att utbilda pedagoger inom krishantering, för det behövs mycket kunskaper och erfarenheter då en kris inträffar inom skolan.

Vår förförståelse kring ämnet krishantering och bemötande av elever i sorg var att fokus lades mer på den drabbade eleven än på klassen. Vi trodde att mer tid lades på enskilda samtal och hjälp till den drabbade eleven, och att klassens sorg kom i andra hand. Det vi har lärt oss genom vår undersökning är att den drabbade eleven bemöts först enskilt, men sedan i samspel med den övriga klassen. Detta sker till största del genom klassrumssamtal om krisen. Lärarna ägnar dock mycket tid till eleven om den själv känner att den vill och orkar. Det är på den drabbade elevens villkor om han eller hon vill ta upp ämnet. Vi frågar oss om detta beror på att eleven eventuellt vill vila från sin sorg i skolan? Sorgen gör sig kanske mer påmind i hemmet, för där levde den döda föräldern, men i skolan kan livet kanske vara mer som det var innan krisen inträffade?

Vi frågar oss också om vår undersöknings validitet, reliabilitet och generalisering har uppnått det vi velat med arbetet. Vi har försökt att under intervjuerna inte ställa ledande frågor, och på så vis anser vi att vi fått fram ärliga svar, och detta tyder på att reliabiliteten på arbetet hållit en lämplig nivå. Undersökningsfrågorna har också fått relevanta svar, och det visar på att undersökningen verkligen har tagit reda på det som vi hade som syfte, och på att

undersökningen uppnått en hög kvalitet. Det som kanske är svårt att undkomma är att generalisera i ett arbete. Vi har dock visat på bredd från tre olika skolor, istället för att generalisera alla skolor utifrån ett arbetslags svar. Vi förstår givetvis att det inte går att hantera och bemöta en kris likadant på alla skolor, och det känner vi att vi även fått fram under vår undersökning. Krishantering hanterades inte på exakt samma vis på de tre undersökta skolorna.

Genom vår undersökning är det tre frågor som varit grundläggande att söka svar på (se s.4). Vi tycker att vi under arbetets gång fått väldigt mycket information och relevanta svar som behandlar dessa tre frågor. Vi har fått mycket kunskaper om ämnet, och upplever att vår undersökning har gett oss väldigt mycket för vår framtida yrkesprofession. Vi känner att vi fått en god inblick i hur hanterandet av kriser genomförs i skolan, och vi är nu mer förberedda på denna typ av krishantering än vad vi kände tidigare.

Nu när vi genomfört undersökningen är det fler ämnen som vi skulle kunna tänka oss att undersöka och få möjliga svar på. Det kan till exempel vara hur länge skolans krishantering varar efter det att en elev drabbats av en traumatisk kris, till exempel föräldrabortgång? Efter en kris tar sig eleven igenom olika krisfaser som tar flera år att bearbeta, och vi undrar därför hur länge lärarna tar hänsyn till detta i skolan?

Vi lärare har ett väldigt stort ansvar gentemot våra elever då de drabbas av en kris, men samtidigt är vi inga experter på området, utan vi är i skolan som medmänniskor som bryr sig om eleverna. Christina uttryckte tidigare i undersökningen det som vi finner vara det viktigaste som vi tar med oss efter denna genomförda undersökning:

”Men jag tror inte att man kan bli expert på sådant här, utan det handlar mycket om att våga och lita på det man känner är rätt. Att våga vara trygg i sig själv. Så länge man inte försöker skada någon, så tror jag inte att det är livsviktigt med de exakt rätta orden, utan det är kärleken till den drabbade som är viktigast och betyder mest. Det man säger är en liten del av det totala.” (Christina)

Referenser

- Andersson, M & Ingemarsson, K. (1994). *Kris och katastrof: en handbok för skolan*. Stockholm; Liber utbildning
- Bryman, A. (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö; Liber ekonomi
- Birkehorn, R. (1998). *Krishantering i praktiken*. Gävle; Meyer
- Croona, G. (2003). *Etik och utmaning: om lärande av bemötande i professionsutbildning*. Växjö; Växjö Univ. Press
- Cullberg, J. (2003). *Kris och utveckling: en psykodynamisk och socialpsykiatrisk studie*. Stockholm; Natur och kultur
- Dyregrov, A. (1990). *Barn i sorg*. Lund; Studentlitteratur
- Dyregrov, A (1995) *Att ta avsked: ritualer som hjälper barnet genom sorgen*. Stockholm; Rädda barnen
- Dyregrov, A & Raundalen, M. (1995). *Sorg och omsorg*. Lund; Studentlitteratur
- Dyregrov, A. (1997). *Barn och trauma*. Lund; Studentlitteratur
- Dyregrov, A. (1998). *Beredskapsplan för skolan: barn i sorg*. Stockholm; Rädda barnen
- Edvardson, G. (1985). *Barn i sorg, barn i kris: hjälp till bearbetning genom korttidsterapi*. Stockholm; Natur och kultur
- Foster, S. (1990). *Barn, död och sorg: om barn i sörjande familjer*. Stockholm; Nordstedt
- Hillgaard, L m.fl.(1985). *Sorg och kris*. Malmö; LiberFörlag
- Hwang, C P, Nilsson, B. (2003). *Utvecklingspsykologi*. Stockholm; Natur och kultur
- Jewett Jarratt, C. (1996.) *Barn som sörjer: att hjälpa barn att klara av separationer och förluster : [skilsmässa, dödsfall, frånvaro, adoption, fostervård, förlust av syskon]*. Göteborg; Slussen
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund; Studentlitteratur
- Nilzon, K.R. (2004). *Krishantering*. Höganäs; Kommunlitteratur
- Nordblom, K & Magnusson Rahm, U. (2002). *När det krisar i skolan: en handledning vid kris och katastrof*. Göteborg; Gothia
- Perris, C. (1996). *Kognitiv terapi i teori och praktik*. Stockholm; Natur och kultur

Persson, Thore. (1995). *Att möta människor i kris: om kriteori och krisbistånd*. Lund; Studentlitteratur

Rehnstam, M. (2002). *När klassen berörs av dödsfall*. Varberg; Argument

Skolverket. (2000). *Beredd på det ofattbara: om krisberedskap och krishantering i skolor*. Stockholm; Skolverket

Tamm, M. (1986). *Barnet och döden*. Göteborg; Esselte studium/Akademiförlag

Utbildningsdepartementet. (2002). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo94. Lärarens handbok*. Stockholm; Lärarförbundet

von Wright, M. (2000). *Vad eller vem?: en pedagogisk rekonstruktion av G. H. Meads teori om människors intersubjektivitet*. Göteborg; Daidalos

Internetreferenser

Hagner, C. *Skapa trygghet i sorgen*. (2005-11-15)

(www.rb.se) <http://www.tidningenbarn.se/zino.aspx?articleID=5380> (2005)